

ANTON VAN DUINKERKEN

Brabantse herinneringen

Over Hendrik Moller



MCMLXIV

UITGEVERIJ HET SPECTRUM

UTRECHT/ANTWERPEN

Doctor Moller

DOCTOR MOLLER verloor in de tweede wereldoorlog zijn enige overgebleven zoon. Hij droeg dit verlies met gelatenheid en klaagde er niet over, maar het betekende, dat zijn geslacht niet in de mannelijke lijn zou worden voortgezet, want ook zijn andere zoon was kinderloos gestorven. Spoedig na de capitulatie werd Mollers krachtig gestel met opvallende snelheid gesloopt. Hij stierf nog in het eerste oorlogsjaar, op 6 december 1940.

De vraag is toen gesteld, of men niet zeggen mocht, dat deze sterke, vurige en rechtgeaarde nederlander, die aan het vaderland zulk een groot offer had gebracht, in de meest eervolle zin van het woord gesneuveld was. Als filoloog verstond hij dit woord, waarover jaren tevoren filologenstrijd was gevoerd. Het betekent een wankelen en vallen door het onzeker worden van de grond onder de voeten. In dit opzicht is het maar beperkt van toepassing te brengen op de figuur van Moller. Deze forse man wortelde stevig in zijn zekerheden. Al wat er in de wereld gebeurde, ook indien het hem zelf betrof, had hij leren bezien met de scepsis, die de wereld verdient. Ofschoon hij in zijn godsdienstig leven geen twijfel kende en sterven kon als Bossuet met de verzekering op de lippen, dat zijn diepste geloof nooit was geschokt, won hij uit zijn levensjaren een zekere twijfelmoedigheid. De klemtoon dient hierbij te vallen op het eerste woord. Het was een twijfelmoedigheid, waarin hij zelf zich verzekerd voelde en die hem voor het oog van de waarnemer niet kwelde, maar adelde.

Van mensen had hij veel aangezien en veel ondervonden. Dit lag voor een deel aan hemzelf. Misschien omdat hij pas boven zijn dertigste jaar begon deel te nemen aan het wereldlijke bestaan met

zijn alledaagse betrekkingen en betrekkelikheden, kenmerkte hem bij onstuimige geestdrift een niet meer te verwachten naïveteit, waardoor hij zich aanvankelijk heeft vergist in zijn tegenstanders, aan wie hij dezelfde vurigheid van visie, beginselvastheid van waarderding en spontaneïteit van onderneming toeschreef, waarom zijn leerlingen en vrienden hem aanmoedigend bewonderden.

Hij wende zich moeilijk aan de ervaring, dat hij zich in zijn medemenssen vergissen kon, hoewel zulke vergissingen gewoonlijk uitliepen in zijn eigen nadeel. De latere jaren maakten hem omzichtiger, maar bijna niet menskundiger. Van aanleg radicalist, verdroeg hij moeilijk het geschipper om beterswil, dat hij vaak om zich heen zag. Hij begreep niet, dat sommige lieden een ideaal zochten te bereiken door list of door geduld. Toen hij gewaarwerd, dat listigaards vaak een succes oogstten, waarop verbitterde strijders met open vizier geen kans kregen, en dat de toekomst dikwijls door opportunisten fortuinlijker werd bepaald dan door enthousias-telingen, trok hij zich dit aan als een onverdiende belediging van de kant van het werkelijk leven. Hierna verzoende hij zich een beetje hooghartig met de gedachte, dat mensen doorgaans zo goed niet zijn als zij lijken. Wie hem kenden, wisten, dat deze verzoening hem inspanning en zelfverloochening kostte.

Het zou misplaatst zijn, te ontkennen, dat Moller in menig opzigt een tragische gestalte is geweest. In spijt van het vele en grote werk, dat hij voortvarend tot stand bracht, bleef er in zijn bestaan altijd iets onvervuld. De geschiedenis van zijn initiatieven voert ons telkens naar een punt, waar zij hem niet meer nodig hadden om zich te ontwikkelen. Als hij gehuldigd werd, gebruikten feestredenaars en artikelschrijvers steevast het woord: pionier, dat zich uitstekend op hem liet toepassen, maar toch aan hoorder of lezer de bijgedachte suggereerde aan ontginnerswerk, waarop de vruchten van een rustig overwogen akkerbouw nog moest volgen. Moller ging bij veel zaken driftig te werk, als wilde hij een achterstand inlopen, die de lange seminarietijd en kloosterafzondering aan zijn arbeidsdrang oplegde.

Een schets van zijn gemoedsontwikkeling tot zijn eenendertigste jaar, toen hij uit het scholasticaat van de jezùieten terugkeerde in de wereld, zou voor de ontleding van zijn tamelijk gecompliceerde natuur van doorslaggevend belang zijn. Ze zou ook aan het tijds-

beeld een trek uit de vroomheidsgeschiedenis bijbrengen, die tot vandaag wat in de schaduw bleef verdoken, omdat niemand zich gaarne mengt in de tegenstrijdige partijdigheden van modernisten en integralen, waardoor toentertijd de meningsvorming bij jonge mensen, die een religieus temperament vertoonden, sterk werd beheerst. De lijnen van zulk een schets zouden waarschijnlijk warreliger door elkander lopen dan verondersteld wordt door de oudste bezoekers van de leergangen, die zich Moller bovenal herinneren als een kerel uit één stuk. Dit was hij voorzeker, maar de vraag is moeilijk te beantwoorden, hoe hij het werd.

Bestaat er van hem nog vertrouwelijke correspondentie uit zijn geestelijke vormingsjaren, dan is ze voorlopig onvindbaar. Bovendien ligt het niet voor de hand, te veronderstellen, dat ze veel onthullen zou van hetgeen Moller voorbestemde tot de culturele werker, die hij is geworden. Hij was een onregelmatig en slordig correspondent, wiens handschrift tot in zijn ouderdom iets weeks en ongevormds behield, terwijl men juist bij hem stugheid van schrijfhand en stevigheid van letterbeeld zou hebben verwacht. Zijn ecrituur zag er dromerig uit, alsof hij nooit op zijn penhouder drukte, maar de stift als in vervoering liet zweven over het papier. Gelijk zijn stijl miste nochtans zijn handschrift iedere zwierigheid.

Hij zou geen man geweest zijn om persoonlijke herinneringen neer te schrijven, ofschoon hij daar genoeg in kon hebben verteld, waarvan aan zijn levensbeschrijvers het fijne moest ontgaan. Zo is het al dadelijk ondoorzichtig, welke betrekkingen en beweegkrachten hem er in 1904, toen hij te Amsterdam studeerde, toe aandreven om samen met Willem de Veer S.J. een tijdschrift op te richten, dat katholieke lezers wilde voorlichten over de geschiktheid van pasverschenen boeken als gezinslectuur of als bibliotheekbezit van katholieke uitleenboekerijen.

Het staat vast, dat in het begin van de twintigste eeuw de jezuïeten het nut van zulk een apparaat hoog aansloegen, maar het bevreemdt, dat al spoedig François Hendrichs S.J. en vervolgens A. B. H. Gielen S.J. het ondernomen werk van hun ordesgenoot De Veer doorkruisten met eigen initiatieven, die het blad uitholden, waaraan Moller ijverig meewerkte. Heel de geschiedenis van de morele boekwaardering in de tijdschriften *Lectuur*, *Boekenschouw* en *De Boekzaal* kreeg achteraf iets potsierlijks mee uit de

sterk opvallende concurrentie in heilige ijver. Het is niet ondenkbaar, dat Moller zich toen al opzij geschoven gevoeld heeft door de medewerkers, die zijn hand te driftig vonden om de touwtjes gestadig te kunnen besturen.

Met de meeste van zijn initiatieven is het zo gegaan. Nauwelijks was hij het doctoraalexamen met goed gevolg gepasseerd, of hij zette zijn schouders onder de wankelende 'Vondelvereniging', die in 1903 te Amsterdam was opgericht, doch weinig belangstelling trok. Moller reorganiseerde haar tot een 'Vondelkring' met uitvoerende en belangstellende leden, waarvan hijzelf de voorzitter werd en het manifest opstelde, dat 'rechtstreekse verbinding tussen het Nederlandse volk en zijn grootste dichter' mogelijk wilde maken. Hierbij ging het om een 'dieper verstaan en bijgevolg dieper voelen' van de schoonheidsopenbaring in Vondels gedichten. Er werd gerekend 'op de stevige steun van allen, in heel Nederland, die de kunst beschouwden als een der hoogste goederen van een menswaardig bestaan'.

Te Amsterdam bestond echter ook in diezelfde jaren de R. K. Kunstkring 'De Violier', waarnaast de Vondelkring aldra verschrompelde. Ze heeft zes goed bezochte avonden gegeven, te beginnen op 18 oktober 1906 en afgelopen op 20 november 1907. Deze samenkomsten werden deels gevuld door lezingen, deels door declamatie en muzikale uitvoering van gedichten van Vondel. 'Het Vondeljaarboek voor 1908', uitgegeven onder redactie van H. W. E. Moller bij E. van der Vecht te Amsterdam, die ook Mollers proefschrift heeft bezorgd, blijft een waardevol resultaat van de ontmoetingen op de Vondelkring. Er is echter nooit een vervolg op verschenen. Het denkbeeld van de redacteur om een tijdschrift geheel aan de Vondelstudie te wijden, werd eerst in juni 1930 verwerkelijk door B. H. Molkenboer O.P. Aan diens 'Vondelkroniek' heeft Moller nooit een bijdrage geleverd. Hij werd er in december 1940 niettemin warm in herdacht.

Zijn promotie op een krachtig beredeneerde tekstuitgave van Vondels 'Heerlijkheit der Kercke' vond op 24 januari 1907 te Amsterdam plaats met Jan te Winkel als promotor. Het was de eerste dissertatie over Vondel, die van roomse zijde kwam. In datzelfde jaar 1907 schreef Molkenboer zijn artikelen over de bronnen van de 'Altaergeheimenissen' en promoveerde Gerard

Brom bij J. W. Muller te Utrecht op 'Vondels Bekering'. Bij zulk een plotseling overstelpende oogst bleef de zenuwachtige spanning niet verborgen tussen de werklieden, die hem ieder op eigen gelegenheid binnenhaalden. Brom besprak het proefschrift van Moller in Van onzen Tijd van 1907. Hij kreeg reeds in het volgend nummer een verweerschrift van de auteur op zijn dak. In de volgende jaargang besprak Moller het proefschrift van Brom. Pogingen van Molkenboer om in zijn beoordeling van beide dissertaties, afgedrukt in De Katholiek van 1908, de samenhangigheid te doen zegepralen over de toen al uitgesproken tegenstellingen, maakten alleen evident, dat het niet te best boterde tussen de jonge doctoren.

Los van elkaar begeleidden zij in 1910 de Luciferopvoeringen van Willem Royaards, Brom door een dramatische ontleding van het treurspel in een brochure, Moller door een tot Kollwijns omgespelde tekstuitgave, die hij dertien jaar later als schoolboek kon laten herdrukken. Hierna geraakte deze moderne editie vrijwel volledig in vergetelheid. Al bleef Moller een Vondelspecialist, die wetenswaardigheden van belang aan het licht heeft gebracht over de huisbijbel, de jeugdgedichten, de spelling en de interpunctie van Vondel, toch moet dit terrein van onderzoek hem in die tijd te nauw of te drukbegaan zijn toegeleken, want al spoedig ging hij zich bezighouden met Ruusbroec.

De lijdensgeschiedenis, die hij met zijn omzetting van diens middelnederlands in moderne begrippentaal doormaken moest, benam hem de lust, dit werk te vervolgen. Wantrouwen bij het aartsbisdom, chicanes van de kerkelijke censuur, oponthoud op de zetterij, vertraagde verschijning in 1914 met het jaartal 1912 op het toen al afgedrukte titelblad, ongunstige beoordeling van menige geloofsgenoot en andersdenkende, geringe verkoop en hiernaast een snelle opleving van de actieve belangstelling voor Ruusbroec buiten onze landsgrenzen, ontmoedigden de onvermoeibare vertaler misschien nog niet zozeer als het besef, dat nieuwe pioniersarbeid heel zijn persoonlijkheid opvorderde, toen hij eenmaal begonnen was aan de oprichting van de R. K. Leergangen te Amsterdam, en even later 's-Hertogenbosch. Hierheen verhuisde hij in de zomer van 1913. Hij werkte toen nog aan zijn Ruusbroecvertaling.

Hoe in zijn rusteloze geest de pioniersgedachten elkander ver-

sterk opvallende concurrentie in heilige ijver. Het is niet ondenkbaar, dat Moller zich toen al opzij geschoven gevoeld heeft door de medewerkers, die zijn hand te driftig vonden om de touwtjes gestadig te kunnen besturen.

Met de meeste van zijn initiatieven is het zo gegaan. Nauwelijks was hij het doctoraalexamen met goed gevolg gepasseerd, of hij zette zijn schouders onder de wankelende 'Vondelvereniging', die in 1903 te Amsterdam was opgericht, doch weinig belangstelling trok. Moller reorganiseerde haar tot een 'Vondelkring' met uitvoerende en belangstellende leden, waarvan hijzelf de voorzitter werd en het manifest opstelde, dat 'rechtstreekse verbinding tussen het Nederlandse volk en zijn grootste dichter' mogelijk wilde maken. Hierbij ging het om een 'dieper verstaan en bijgevolg dieper voelen' van de schoonheidsopenbaring in Vondels gedichten. Er werd gerekend 'op de stevige steun van allen, in heel Nederland, die de kunst beschouwden als een der hoogste goederen van een menswaardig bestaan'.

Te Amsterdam bestond echter ook in diezelfde jaren de R. K. Kunstkring 'De Violier', waarnaast de Vondelkring aldra verschrompelde. Ze heeft zes goed bezochte avonden gegeven, te beginnen op 18 oktober 1906 en afgelopen op 20 november 1907. Deze samenkomsten werden deels gevuld door lezingen, deels door declamatie en muzikale uitvoering van gedichten van Vondel. 'Het Vondeljaarboek voor 1908', uitgegeven onder redactie van H. W. E. Moller bij E. van der Vecht te Amsterdam, die ook Mollers proefschrift heeft bezorgd, blijft een waardevol resultaat van de ontmoetingen op de Vondelkring. Er is echter nooit een vervolg op verschenen. Het denkbeeld van de redacteur om een tijdschrift geheel aan de Vondelstudie te wijden, werd eerst in juni 1930 verwezenlijkt door B. H. Molkenboer O.P. Aan diens 'Vondelkroniek' heeft Moller nooit een bijdrage geleverd. Hij werd er in december 1940 niettemin warm in herdacht.

Zijn promotie op een krachtig beredeneerde tekstuitgave van Vondels 'Heerlijckheit der Kercke' vond op 24 januari 1907 te Amsterdam plaats met Jan te Winkel als promotor. Het was de eerste dissertatie over Vondel, die van roomse zijde kwam. In datzelfde jaar 1907 schreef Molkenboer zijn artikelen over de bronnen van de 'Altaergeheimenissen' en promoveerde Gerard

Brom bij J. W. Muller te Utrecht op 'Vondels Beking'. Bij zulk een plotseling overstelpende oogst bleef de zenuwachtige spanning niet verborgen tussen de werklieden, die hem ieder op eigen gelegenheid binnenhaalden. Brom besprak het proefschrift van Moller in Van onzen Tijd van 1907. Hij kreeg reeds in het volgend nummer een verweerschrift van de auteur op zijn dak. In de volgende jaargang besprak Moller het proefschrift van Brom. Pogingen van Molkenboer om in zijn beoordeling van beide dissertaties, afgedrukt in De Katholiek van 1908, de samenhang te doen afgepralen over de toen al uitgesproken tegenstellingen, maakten alleen evident, dat het niet te best boterde tussen de jonge doctoren.

Los van elkaar begeleidde zij in 1910 de Luciferopvoeringen van Willem Royaards, Brom door een dramatische ontleding van het treurspel in een brochure, Moller door een tot Kollewijns omgespelde tekstuitgave, die hij dertien jaar later als schoolboek kon laten herdrukken. Hierna geraakte deze moderne editie vrijwel volledig in vergetelheid. Al bleef Moller een Vondelspecialist, die wetenswaardigheden van belang aan het licht heeft gebracht over de huisbijbel, de jeugdgedichten, de spelling en de interpunctie van Vondel, toch moet dit terrein van onderzoek hem in die tijd te nauw of te drukbegaan zijn toegeleken, want al spoedig ging hij zich bezighouden met Ruusbroec.

De lijdensgeschiedenis, die hij met zijn omzetting van diens middelnederlands in moderne begrippentaal doormaken moest, benam hem de lust, dit werk te vervolgen. Wantrouwen bij het aartsbisdom, chicanes van de kerkelijke censuur, oponthoud op de zetterij, vertraagde verschijning in 1914 met het jaartal 1912 op het toen al afgedrukte titelblad, ongunstige beoordeling van menige geloofsgenoot en andersdenkende, geringe verkoop en hiernaast een snelle opleving van de actieve belangstelling voor Ruusbroec buiten onze landsgrenzen, ontmoedigden de onvermoeibare vertaler misschien nog niet zozeer als het besef, dat nicuwe pioniersarbeid heel zijn persoonlijkheid opvorderde, toen hij eenmaal begonnen was aan de oprichting van de R. K. Leergangen te Amsterdam, en even later 's-Hertogenbosch. Hierheen verhuisde hij in de zomer van 1913. Hij werkte toen nog aan zijn Ruusbroecvertaling.

Hoe in zijn rusteloze geest de pioniersgedachten elkander ver-

drongen, blijkt uit de oudste brief, die over de oprichting van katholieke leergangen bewaard bleef. Hij draagt als datum de feestdag van de heilige Petrus Nolascus, dit is 31 januari, van het jaar 1912 en is gericht aan de toenmalige bisschop van Haarlem, A. J. Callier. 'Twee plannen', schrijft Moller, 'in verband met ons r.k. onderwijs, die me reeds geruime tijd bezig houden, wenste ik aan uw goedkeuring te onderwerpen. Het eerste is de r.k. vakansie-leergang voor kat. onderwijzers. De bedoeling is in de maand augustus, gedurende 'n week 'n leergang te geven in r.k. opvoedkunde en zielkunde, en alles wat bij de kat. opvoeding behoort; natuurlijk in enkele uitgekozen onderdelen. Het tweede plan is, 'n r.k. cursus te openen voor middelbare akten, eerst en vooral voor nederl., frans, duits en engels, en ook voor geschiedenis, aardrijkskunde, staathuishoudkunde en statistiek. Dus 'n soort r.k.fakulteit voor letteren en verwante vakken.'

Op deze brief tekende de bisschop dadelijk na ontvangst, 1 februari 1912, zijn goedkeuring aan met de bemerking: 'Ik zal de nadere uiteenzetting en regeling inwachten'. Of dit bericht onmiddellijk is doorgegeven, schijnt niet meer na te gaan. Het duurde in ieder geval tot juni, voordat de nadere regeling in 'ontwerp-druk-brieven' aan mgr. Callier werd voorgelegd, die nu liet noteren: 'Mongr. gaf algemeene goedkeuring aan het plan, maar wenschte overigens niet medeverantwoordelijk te zijn, dat (sic) hij worden zou door goedkeuring der geheele inrichting, der benoemde leeraren enz. Ook zou gevraagd kunnen worden: treedt de stichting niet eenigszins op het terrein der St. Radboudstichting? Mongr. wenscht dus geheel vrij te blijven.'

De Sint-Radboudstichting bestond sedert 1905. Het gebruik van het woord 'fakulteit' in Mollers oudste brief over dit onderwerp schijnt toen al de argwaan te hebben gewekt, die op zijn leergangen bleef drukken, zolang hij zelf ze geleid heeft. Begeerde hij meer dan hij voorgaf? Ik geloof, dat verdenking hiervan hem lange tijd het meest van al heeft dwars gezeten. Hoe minder hij opmerkte van zijn gering vermogen tot harmonische samenwerking met andere mensen, hoe stilliger hij meende, dat zijn woorden en daden werden uitgelegd als ingegeven door ontveinsde baatzucht. In feite is hij bij al zijn ondernemingen zeer onbaatzuchtig geweest. Het blijkt overduidelijk uit zijn correspondentie met Paul Brand, de uitgever

van zijn Ruusbroecvertaling. In geldelijk opzicht schrok hij voor geen versobering terug. Zelfs goedbedoelde beteugeling van de activiteitsdrang, waarmee hij misschien zijn fysieke gezondheid minder schaadde dan zijn geestelijk evenwicht, voelde hij echter gemakkelijk aan als een grief.

Moller geloofde gauw, dat hij gedwarsboomd werd. Hij kreeg niet spoedig het besef, dat handelingen, die hij stelde uit belangloos idealisme, anderen hinderen konden. Hier lag een besliste tekortkoming in zijn maatschappelijk zelfbesef, die hij nooit geheel heeft kunnen overwinnen.

Hij was een fulminant redenaar. Van zijn woorden ging meer gloed en straling dan schittering of verrassing uit. Hij overtuigde door zijn diepe overtuigdheid. Dat ook oprechte hartegloed op vuurwerk lijken kan, ontging hem. Hij verblufte niet door paradoxen of schrandere vondsten, maar door hartstochtelijke overgave van al zijn talent aan het doel van zijn betoog. Het binnendringen in de ontroerde menselijkheid, het aanvoelen van het laatste en onuitsprekelijke waarom, dat de totstandkoming van een kunstwerk bepaalde, zag hij in zijn esthetische beschouwingen als de enig juiste weg tot het vinden van het beoogde zielscontact met de grote schrijvers, voor wier werk hij zijn leerlingen geestdriftig wilde maken. Persoonlijk bezat hij dit vermogen tot psychische penetratie. Hij droeg het over op een woordenvloed, waarvan de golven klotsten als een branding. Zulk een golf is weinig vatbaar voor ontleding in bestanddelen, want aan losse druppels is geen brandingskracht meer eigen. Ze spatten.

Het docentschap van Moller als neerlandicus kon zijn toehoorders tot levendige bewondering brengen, terwijl het als methode tot vorming van hun zelfstandigheid toch het nadeel bleef houden, dat hij zijn leerlingen te weinig aan zichzelf overliet. Ze werden Mollerianen, wat voor hem misschien hetzelfde betekende als goedgeschoolde onderzoekers, doch op buitenstaanders de indruk nalaten kon, als zocht hij bij zijn adepten de vermenigvuldiging van zijn vooroordeel.

Wie zijn rechtstreekse leerlingen waren geweest, bleven getuigen, dat Moller een groot, begenadigd docent was, die helderheid van voorstellingswijze paarde met kracht van betoog, en drift van geest met diepte van overtuiging. Hij was een leraar, die in het volle

leven wilde staan en die zijn leerlingen ook op het volle leven voorbereidde. Het volle leven: dit was voor hem het katholieke leven in een krachtadig defensieve houding tegen alles wat het van binnenuit of van buitenaf kon belagen. Dit leven moest radicaal en onversaagd zijn, vrij van de benepenheid en de schroomvalligheid, waarin geloofsgenoten zich maar al te dikwijls op hun gemak voelden. Het moest deugdzamer zijn dan hun braafheid en beginselvaster dan hun propaganda.

De neerlandici, die Moller aan zijn leergangen in acht jaren tijds persoonlijk opkweekte, vonden voor het merendeel hun werkring in het middelbaar onderwijs. Enkelen slechts haalden later de doctorsgraad, die Moller gaarne als hoogste bekroning van zijn leergangencursus aan iedere deelnemer in het vooruitzicht had gesteld. Er zijn er onder deze middelbare mensen, wier zelfstandig literatuuronderzoek grotere diensten aan de wetenschap bewezen heeft dan het optreden van talrijke doctors, die van de universiteiten alles hadden meegebracht behalve geestdrift.

Bij het eerste lustrum van de R.K. Leergangen schreef dr. Jos van Gils in het gedenkboek: 'Het denkbeeld der overbrenging naar de oude Bisschopsstad in het Zuiden was – zijn mijne herinneringen juist – niet van dr. Moller zelf uitgegaan'. Aan de juistheid van deze herinnering behoeft geen ogenblik te worden getwijfeld! Bij zijn eerste ontwerp dacht Moller hoogstens aan Den Bosch en aan andere gewestelijke hoofdsteden als aan verafgelegen, maar bereikbare straalpunten voor een geestelijke beweging, die haar kern en levenskracht te Amsterdam zou vinden.

'Er zijn Hollanders', – schreef dr. P. C. de Brouwer in zijn herdenkingsartikel over Moller in *Brabantia Nostra* – 'die na een lang verblijf in Brabant zoo ongeveer Brabander geworden zijn. Zoo ver is het met dr. Moller nooit gekomen. En het is de vraag, of dit ook wel mogelijk was, gezien het model, waarnaar hij was gebotseerd. Dit is heclemaal niet kleineerend bedoeld. Alleen is het goed, het even vast te leggen, omdat in een of andere beschouwing wel eens anders is beweerd. Dr. Moller was een echte Amsterdammer. Sommigen hebben hem wel een niet-Brabander genoemd, omdat hij geheelonthouder was en niet rookte. Maar dat is een zeer uiterlijke kenschetsing. Dr. Moller had Brabant lief met een sterke liefde. De weldadigheid van het leven in een nog katho-

lieke gemeenschap oefende zuiging op hem uit. Maar Brabant bleef voor hem een object, zij het een geliefkoosd object. Nooit kwam het bij hem tot een inleving in het Brabantsche wezen. Hij bezat overvloedig inzicht om Brabant te waardeeren en het te aanvaarden als een gewichtig gewest in het geheel der Nederlanden. Hij heeft het Brabantsche volk van zijn verworvenheden meegedeeld op kwistige wijze in ontelbare voordrachten. Ja, Brabant, het echte Brabant had zijn liefde. Omgekeerd heeft Brabant, het echte Brabant althans, den katholicken dr. Moller aanstonds erkend. Het heeft hem erkend en hem zijn aanhankelijkheid niet onthouden. Het heeft tegen hem opgezien en hem zijn trouw betoond.'

Met deze kenschets voor ogen mag men zich afvragen, of Moller niet reeds zijn verhuizing naar 's-Hertogenbosch heeft aan gevoeld als een tamelijk hardhandige terugzetting van zijn oorspronkelijk plan. Niet zijn persoonlijke belangstelling voor de zuidergewesten, doch de belangstelling van het zuiden voor een katholieke opleidingsschool tot de middelbare akten, gaf hiertoe de doorslag. Toen dit eenmaal zo was, rijpte bij Moller vanzelf een nieuw denkbeeld. Hiermee had hij voorzichtig kunnen zijn, maar hij was meer vooruitziend dan voorzichtig. Hij ging streven naar hoger onderwijs in het zuiden.

De idee, dat er in ons land plaats moest zijn voor een r.k. universiteit, bezielde niet Moller alleen. Ze was uit de negentiende eeuw tot wasdom gekomen en opgegroeid van een schuchter groepsverlangen tot een schier onwrikbaar rechtsbeginsel. Toen Moller zijn leergangen begon, worstelde dit beginsel enkel nog tegen praktische bedenkingen. Ze kwamen vooral van autoriteiten, die voor financiële consequenties terugschrokken, of van hun kleingelovige zegslieden. 'Hendrik Moller rekende minder, maar bevorderde met het voorbeeld de universiteit meer dan al die wijze hoofdschudders samen, door eenvoudig iets in te zetten, dat vroeg of laat de weegschaal liet doorslaan, en wel zijn eigen leven', schreef Gerard Brom in 1955 in zijn boek 'Dies Natalis'.

Hierbij gaat Brom uit van de veronderstelling, die hij nooit heeft prijsgegeven, dat Moller bij de oprichting van zijn leergangen of toch minstens bij de verlegging van het zwaartepunt naar Noord-Brabant, er dadelijk op bedacht is geweest, ze te doen uitgroeien tot de inrichting voor hoger onderwijs, waarnaar haast algemeen

werd uitgezien. Op dezelfde bladzijde van zijn boek uit 1955 schrijft Gerard Brom heel duidelijk: 'Dat de Leergangen werden opgericht in het jaar 1912, toen er zoveel over een Katholieke Universiteit aan de gang was, en dat de eerste reglementen al academische graden vermeldden, maakt de onderstelling aannemelijk, dat de voortvarende Moller zijn plannen vanaf het begin op het hoogste doel gericht had. Ongeduldig stormde deze baanbreker met een volledig program zijn zending vooruit, om de geloofsgenoten het toekomstbeeld als een beginnende werkelijkheid voor ogen te toveren. Mocht dit apparaat op zich zelf misschien wat vaag aandoen, persoonlijke en gemeenschappelijke studies bewezen iets waarachtigers dan ijdele aanspraken. Maar het groeiproces liet zich door geen kunstmatige rekking dwingen en de geschiedenis had een geleidelijke ontwikkeling nodig. Zonder om te zien of opzij te kijken, vloog Moller met zijn drang naar uitersten consequent op de zonnige verte af.'

De 'kunstmatige rekking', die hier in 'Dies Natalis' genoemd wordt, kwam in 1955 niet voor het eerst in het proza van Gerard Brom voor de dag! Ze herinnerde hem en misschien enkele van zijn toenmalige lezers aan een artikel over 'De Katholieke Universiteit', door hem bijgedragen aan zijn maandblad De Beiaard in 1918, en waarin hij de leergangen verweet, zich schuldig te maken aan 'kunstmatige rekkingen, waardoor de historische wet van 't mosterdzaad met geweld verbroken is'. Hierop liet hij onmiddellijk volgen: 'Niet wie zich zelf aanbeveelt, is beproefd en de eigenmachtige aanstalten van deze overigens sympathieke instelling, om de toekomst vooruit te lopen, heeft veel vertrouwen verbeurd, niet in zijn bewezen taak, maar in zijn gedroomde vlucht'.

De controversie betrof niet het denkbeeld, maar de verwerking. Wat Brom 'geleidelijke ontwikkeling' noemde, zag er voor Moller niet uit als 'natuurlijke groei'. Waren de twee gepromoveerden uit 1907 eendrachtig gebleven in Vondelverering en in algehele onthouding van fanatisme, dan zou aan Moller de pijnlijke ontgoocheling gespaard zijn, dat de r.k. universiteit buiten hem om en zonder hem als hoogleraar werd opgericht te Nijmegen in 1923. Gerard Brom zou dan vijf jaar later als redacteur of medewerker hebben deelgenomen aan de uitgave van 'De Werken van Vondel' door de Wereldbibliotheek.

Niet alleen tot de verplaatsing naar 's-Hertogenbosch beslisten feiten, die Moller niet had voorzien. De overbrenging van zijn levenswerk naar Tilburg hing evenmin van zijn beslissing af. Ze werd veroorzaakt door de onberekenbaarheid van de gemeentepolitiek. Brom schreef hierover in 1955: 'Zes jaar later bracht Moller zijn inrichting weer naar Tilburg over, hoe langer hoe dieper het Zuiden in, waar cultuurontginning te doen viel'. Deze formulering vraagt nauwelijks een goede verstaander. Het woordje 'weer' stelt Moller aansprakelijk voor iets, dat zeker zijn schuld niet geweest is. De nadere bepaling van de culturele zuiderdiepte geeft voor de zoveelste maal te kennen, dat Gerard Brom zich bezuiden de grote rivieren nooit op zijn gemak heeft gevoeld.

Toch bestaat er geen reden om te twijfelen aan Broms bericht uit 1955, dat hij als redactiesecretaris van De Beiaard in het begin van 1918 verrast werd door de aanbieding van een artikel, dat 'Hogeschool-allures' heette en dat rechtstreeks tegen het beleid van de toenmalige rector van de R.K. Leergangen gericht was. De schrijver van dit dus onverwachte stuk, dr. Henri van der Velden, was in 1911 door Moller aangezocht tot docent aan de leergangen en had dit aanzoek ook aanvaard. Bij de opening te Amsterdam op 14 september 1912 had hij een openbare les gehouden over de opkomst van de renaissance in Italië. Hij had haar een week daarna, op 21 september 1912, herhaald te 's-Hertogenbosch. Toch staat hij niet opgenomen in de docentenlijst van de leergangen. Voor geschiedenis werd daar H. F. M. Huybers benoemd, die in 1923 professor zou worden te Nijmegen. Is het wonder, dat Moller de plaatsing van het stuk van dr. Henri van der Velden in De Beiaard beschouwde als een spel met doorgestoken kaart?

Voelde hij zich als niet van stoffelijke eigenbaat verdacht, de zinsnede bij Brom: 'Niet wie zich zelf aanbeveelt, is beproefd', heeft hij zich bitter aangetrokken als een beschuldiging van onrechtmatige ambtswerving of toch voor het minst als een verdachtmaking van persoonlijke Streberei. Wat zoiets uitwerkt bij mensen met Mollers temperament, laat zich moeilijk voorzien. Wrok, die teruggedrongen wordt naar dagelijkse plichtsbetrachting en vurig godsdienstige levensaanvaarding, kan zich daarin zo diep niet verbergen, of ze geeft aan taakvervulling en geloofsbeleving een accent van ongewone felheid mee, waardoor ze zich gemakkelijk

als erg persoonlijk onderscheiden. De vurige Moller, die in zijn lessen getuigenis gaf van zijn dienstbaarheid jegens de schoonheid en jegens de schoonheid alléén, was tevens de gekwetste Moller, die zijn gedeerd idealisme verhief boven hetgeen hem kleinmoedigheid en konkelarij van belagers toeschijnen moest. De overspannen Moller, met wie inmiddels het curatorium van de leergangen geen poorten meer uit wist te komen naar een overzichtelijke toekomst, gedroeg zich op vergaderingen als een leeuw tussen netten van staaldraad. De cigengereide en betweterige Moller, tegen wie journalisten in zuider- en noordergewesten zich steeds veiliger in een harnas van onaandoenlijkheid verdoken, werd voor de schrijvers van ingezonden stukken de grote miskende: een heilige idealist in de harde beproeving van algemene onbegrepenheid.

Het verschijnsel, dat dr. Huybers omstreeks het einde van de eerste wereldoorlog de 'roomse ruzie' noemde, vertoont zich achteraf als een vertrouwenscrisis in het openbare leven. Ze werd misschien veroorzaakt of bevorderd door stoffelijke factoren, maar ze is toch ontsprongen uit een doffe vermoeidheid in het organisatieleven. De wapenstilstand van 11 november 1918 bracht in het geestelijk bestaan een schok teweeg, waartegen de meeste lichamen zich nauwelijks bestand toonden. Ik geloof niet, dat het juist is, deze nieuw-ontstane toestand te beschouwen als de nawerking van een vroegere spanning tussen modernen en integralisten of tussen voorstanders en tegenstanders van het algemeen kiesrecht. Motieven uit het betrekkelijk nabije verleden speelden zeker mee, maar gaven niet de toon aan van de onbevredigdheid, die alom mensen prikkelde, als werden zij in hun rijpe volwassenheid gekweld door wroeging om hetgeen de oorlog had verwoest of uitgewerkt. Het schuldgevoel van de oudere generatie bleef wazig, maar hinderlijk. Niemand kon van de ander zeggen, dat deze de gang van zaken verstoord had, maar de verzoening tussen de Leidse en de Limburgse richting in de opvatting over vak- en standsorganisaties bevredigde zomin als de breuk van de coalitie betreurd werd. De stemmen, die uitdrukking gaven aan het heersende gevoel van onbehagen, spraken gedempt of schreeuwden zich aldra de stembanden hees. Geen milde zelfironie verzachtte de spijt over het kwijnen van de zekerheid, dat alles voor altijd naar wens was geregeld.

Er is in die dagen voor velerlei dingen beroep gedaan op het doorluchtig episcopaat, dat zich wellicht bedremmeld ging voelen door zoveel aanhankelijkheid, nu ze zo weinig bevrediging meebracht. In de journalistiek drong een bitse galligheid door, die druppelsgewijs de eerbied voor al het gevestigde aanvrat. Men schopte tegen heilige huisjes, glimlachte om kinderlijke naïveteit, spotte met devote prentjes en beeldjes, gaf ergernis te kennen over de maatschappelijke eigengereidheid van georganiseerde armenbedelers (veelal bedillers), vond de vertegenwoordiging van het geloof in de gemeentepolitiek belachelijk, pleitte voor reclassering van terecht veroordeelden, zocht naar een nieuwe werkmethode voor de religieuze congregaties, wilde heiligenlevens zielkundig vermenschlijkt zien en de geloofsprediking aangepast aan de tijdelijke noden van de samenleving.

Zonder dat er gebouwen in puin vielen, vermolmden overal schuttingen en verzakten vloeren. Het rijke roomse leven van die dagen was nog stevig familiaal, maar tegen de geruchten over echtbreuk en echtswisseling werd na het intrekken van de mobilisatie op menige kansel openlijk gepreekt. De katholieke van de daad kreeg de roomse kankeraar naast zich, die oneerbiedig ginnegapte bij de retoriek over het dure zweet van de vaders en hoongrijpend zijn schouders ophaalde bij de stichting en snelle verbreiding van de confessionele geitenfokkersvereniging. Achteruitgeduwd werkgeversliberalisme veerde terug in grove sneers op vrijgestelden van de werkliedenbond, die zo kerks waren, omdat ze dan verder zo weinig behoeften te doen. Schoolmeesters liepen met de rafels aan hun broekspijpen te solliciteren bij kloosteroversten, die enkel tijdelijk aanstellingen verzekerden. Op pedagogische tabellen werden tal van fraters en zusters geregistreerd met een eerbiedige vermelding van hun kloosternaam. De man, die ze inschreef, vertelde aan zijn vrienden, dat er een aparte zuster Padua en een aparte zuster Paduensis bestonden, omdat er met de heilige Antonius niets naders meer te beginnen viel. Het standsonderscheid bij trouw- of rouwmis werd voor het eerst aan leken-kritiek onderworpen.

De vijf jaren, die verliepen tussen 1918 en 1923, zijn waarschijnlijk voor Moller de zwaarste van zijn leven geweest. Hij paste in het tijdsbeeld als de kritische stimulator van het nieuwe, dat op til was, maar voelde zich buitengezet bij ieder initiatief. De oprichting van

het maandblad Roeping in oktober 1922 is zeker een poging geweest tot samenbinding van aanhankelijke medewerkers, al had Moller die niet gezocht en verwacht in de groep, die zich om zijn tijdschrift zou verzamelen. Eerst met het zesde nummer van de eerste jaargang begon Roeping de vroegste trekken te vertonen van het jongerenorgaan, waartoe het zich ontwikkeld heeft. Opnieuw had Moller goed gevoeld wat er in de lucht zat zonder precies te doorzien, hoe het er uit kon worden te voorschijn gehaald.

Het is niet meer mogelijk, een ziektebeeld te ontwerpen van de kwaal, die hem in 1919 tot rust dwong. Hij nam trouwens geen rust. In alle berichten over zijn leven wordt gezinspeeld op een overwerktheid of een overspanning, waarvan de symptomen bestonden in prikkelbaarheid, ongezeggenheid en dwarsdrijverij. Achter deze houding verbergt zich gewoonlijk een angst. Of Moller, die op latere leeftijd in de vrije maatschappij terecht kwam, bang is geweest, dat hij niet zou kunnen voldoen aan de stoffelijke voorwaarden tot onderhoud van zijn gezin, mag sterk betwijfeld worden. Wel sprak hij tijdens zijn candidatuur voor het kamerlidmaatschap in kiesverenigingen over de noodzakelijkheid, waarin hij zich gebracht zag om op deze wijze in zijn onderhoud te voorzien, doch dit betoog klonk eerder als opzettelijke openhartigheid, waarvan de werfkracht toen nog weinig beproefd was, dan als een bede om hulp aan zijn potentiële kiezers. Hier kwam bij, dat hij zich verschillende malen tamelijk schamper had uitgelaten over het parlementarisme als baantjesjagerij. Hij wilde, nu het hem zelf betrof, blijkbaar die kant van de zaak niet buiten zijn bespreking houden. Zo ving hij het verwijt op, dat hij om den brode iets zou doen, dat hij uit beginsel zou hebben nagelaten. Immers zijn rede voor de kiesverenigingen ontvouwde geestdriftig een beginsel-program, vooral over onderwijsaangelegenheden.

Iemand te zijn, die niet goed met geld overweg kon, stond lang zo schandelijk niet als het er uitzag. In Tilburg, waar geld in die jaren het enige ding was, dat aanzien verschafte, blonk de aureool van de zorgeloosheid hoog boven andere gouden schijven uit, zolang hij uniek en oorspronkelijk bleef. Niemand heeft er ooit Moller een verwijt van gemaakt, dat hij een verkapte duitendief zou geweest zijn. De moeilijkheden tussen het curatorium van de

leergangen en hun eerste rector vertoonden zich ook niet allereerst bij het financiële beleid. Dit was een moeilijkheid apart. Ze werd op allerlei manieren uit de weg geruimd, meestal met een beroep op 'heel katholiek Nederland'. Deze optimistische uitdrukkingwijze lijkt mij het enige, dat Moller uit zijn levensstijl heeft bijgedragen aan het geldelijk beheer. Hij gaf toe, dat hij hier heel weinig ervaring mee had. Hij kon ook heel goed aanzien, dat anderen zich hier intens mee bezighielden zonder hem al te veel te raadplegen of tegemoet te komen. Het loon, waarnaar hij uitzag, was de rijkdom van de oogst, niet de metaalklank van de opbrengst.

Zijn angst betrof niettemin zijn maatschappelijk voorkomen. Hij was bang om voor onoprecht te worden aangezien. Bijna niemand heeft dit ooit gedaan, misschien wel helemaal nooit iemand. Achtergedachten, die hij hebben kon, verried hij tamelijk tactloos bij de eerste de beste ontmoeting, gewoonlijk met evenveel woorden en anders toch onmiddellijk door zijn verweer of bijval. Dat hij zichzelf professorabel heeft geacht, is hoogstwaarschijnlijk. Hij heeft zich nooit de mindere van Gerard Brom gevoeld en hier, het maandblad *De Beiaard* ten spijt, tot 1923 ook weinig redenen toe gekregen. Beiden waren veelzijdig actief. Ze hadden na hun proefschrift geen werken geschreven, die de vergelijking met elkaar niet zouden kunnen doorstaan. Ze hielden redevoeringen, die in toon verschilden, maar elkaar naar de inhoud niet sterk ontlepen. Geestdrift en ijver voor de goede zaak namen er gewoonlijk evenveel aandeel in als kennis en wetenschap. Allermint is Moller bij de leergangen weggewerkt (of als men dit nog altijd liever hoort: op eigen ontslagaanvraag heengegaan) omdat hij wetenschappelijk niet voldeed. Hij voldeed alleen maar niet in organisatorisch opzicht.

De man, die hij het eerst tegenover zich vond als iemand, die hem in dit opzicht moeilijk kon uitstaan, was mr. A. baron van Wijnbergen. In elkanders verbeeldingsleven speelden deze twee figuren de vergrote rol van een projectie tot boeman. Ofschoon Baron van Wijnbergen zich ruimhartig openstelde voor allerlei nieuwe denkbeelden, behoorde hij toch tot een vroeger regiem van daadkatholicisme dan Moller. Abrupte tegenspraak, waaraan hij weinig gewend was, vond hij als politicus (hijzelf noemde zich: staatsman) gewoonlijk voortgezet in vernuftige tegenkanting. Moeilijk kon het

hem ontgaan, dat Moller over veel vernuft beschikte. Wat er gebeurde was in het scholasticaat van de jezùieten en in de Vondelvereniging te Amsterdam kon hem onverschillig laten, nu hij te maken kreeg met de opbouw van een onderwijsinstelling op al te wankel subsidiegrondslag. Hij heeft veel hart voor deze zaak gehad. Zijn positie van kamerlid en ook overigens vooraanstaande katholiek bracht voor zijn tijdgenoten mee, dat hij er ook verstand van had. In aangelegenheden van bestuursbeleid bezat hij ongetwijfeld meer ervaring en waarschijnlijk ook meer talent dan de oprichter van de school, die de steun van bekwame mannen allerhoogst nodig had. Het prikkelde hem, dat Moller toch meer op zijn eigen vooruitziende blik vertrouwde dan op hun binnenkamerse aftasting van allerlei mogelijkheden.

Het eerste incident tussen Van Wijnbergen en Moller was ronduit belachelijk. Twee mannen van gelijke geestesgesteldheid zouden het afgedronken hebben aan een willekeurige herbergtafel. Moller verscheen nooit aan een herbergtafel. Van Wijnbergen vond niet, dat Moller thuis hoorde in de Witte Sociëteit. Er mocht vanwege de tijdsomstandigheden en vanwege de behoefte aan geldelijke onderstand uit de overheidskas geen feestelijkheid gepaard gaan met de vestiging van de leergangen te Tilburg. Er is toch iets meer luister aan die heugelijke viering bijgezet dan de president-curator op dat ogenblik prettig vond. Dit was dan zogenaamd alles.

Wie hierin een grondslag tot onverzoenlijkheid vinden, werden door de natuur niet tot elkanders omgang voorbestemd! Van Wijnbergen vond Moller een autokraat. Dit begrip is veelzijdig interpreteerbaar, maar het moest betekenen, dat Moller veel dingen alleen deed, omdat hij in zijn keuken altijd pottekijkers schuwde. Wat hij er klaarmaakte, geurde nochtans door heel het huis! De minste voetstap in de gang naar zijn keukendeur werd hij gewaar als een georganiseerde opmars van het wantrouwen. Moller mocht en kon niet gewantrouwd worden! Tegenover die eis gedroeg zich de politicus Van Wijnbergen waarschijnlijk niet al te menskundig. Hij zag zelfingenomenheid in Mollers onvoorwaardelijke overtuiging, dat hij ieders vertrouwen verdiende. Hij begreep, dat die onvoorwaardelijkheid abnormaal is bij een volwassen man. Misschien heeft hij er dit woord ook meermalen in gesprekken voor gebruikt. Het was in die tijd nog een bijna lege conversatieterm,

toegepast op allerlei personen en toestanden met de bedoeling om er afkeuring over uit te spreken, maar meestal niet met de bedoeling om ze zo gevoelig mogelijk de norm te laten vinden, waaraan ze zouden kunnen beantwoorden. Later is men hierin voorzichtiger geworden.

Zelfs al zou iemand in het toenmalige curatorium van de leerlingen doorzien hebben, dat het pionierskarakter van Mollers optreden iets anders was dan onvermogen om dingen rustig tot een goed einde te brengen, dan nog moet deze waarnemer en begriper teruggehouden zijn van de gedurig troostende vertrouwelijkheid, waar Mollers heftigheid om bedelde. De angstwekkende straling van gefnuikte genialiteit, waarmee de grote man in aanleg, die nergens zijn krachten voluit kon ontplooiën, als buiten zijn weten omringd werd, moest wel goedwillenden afschrikken. Medelijden met de albatros, wiens voetgang werd belemmerd door zijn reuzevleugels, brachten uitsluitend de weinigen op, die bij een zeldzame gelegenheid met hun geestesoog zijn vlucht hadden gemeten. Moller vroeg allerminst om medelijden! Hij voelde zich door iedere tegemoetkoming, die zulk een richting uit zou gaan, al dadelijk gegriefd.

Om deze reden kwam bijkans geen leeftijdgenoot met hem tot een blijvend accoord. Alleen zijn vrouw schonk hem wat zijn gedurig vernederde geestkracht verlangde. Zij vereerde hem, niet uit overbluftheid, gelijk de meeste van zijn zeer aanhankelijke leerlingen dit hebben gedaan, maar uit intiem begrip, dat alle tegenwerking, die zijn onvoorwaardelijke houding uitdaagde en onderzond, in haar held iets adelde, waarnaar hij in zijn kinderjaren en zijn knapentijd misschien vergeefs gehunkerd had. Voor Moller lag het heldhaftige op de grens van het heilige. Dit zagen zelfs zijn vinnigste bestrijders.

Ze konden hem een onmogelijke man noemen, toch onderscheidden zij in de dweepzucht, die ze hem toeschreven, een karaktervaste onafhankelijkheid van dadelijk verwerfbaar voordeel. Eerbid hiervoor weerhield het curatorium, hem te ontslaan. Ziekteverlof klonk al ernstig genoeg bij een man, wiens lichaam volstrekt niets mankeerde en wiens geest veel meer gedachten tegelijk voortbrengen en omvatten kon dan de hersens van het merendeel van zijn beoordelaars. Dat overwerktheid bij intellectuelen uitsluitend

wordt veroorzaakt door een verstoring van de arbeidskracht, maar nooit door het werk zelf, kon Moller voor het minst vermoeden, als hij het niet wist. Heel wat mensen in Europa verzetten dagelijks meer geestelijke arbeid en met groter gevolg dan hij ooit gedaan had. Hij las en vergeleek met groot gemak moeilijke teksten, totdat zijn aandacht er niet meer bij wilde blijven en zijn geheugen te veel hulpmiddelen ging vragen. De spontane binding tussen zijn geest en de onderwerpen van zijn beschouwing werd slap gemaakt door de ontbinding van een strakke gespannenheid binnen hemzelf tussen ideaal en werkelijkheid. Wat er met hem gebeurde in de gezelschappen, waartussen hij zich bevond, was voor hemzelf slechts het uitwendig beeld van dit gemis aan innerlijk evenwicht. Hij kreeg het niet meer scherp voor ogen, gelijk zijn studielectuur niet meer scherp doordrong tot zijn moegeworden aandacht.

Onder die omstandigheden is het voor de lijder aan overwerktheid bijna onmogelijk, de juiste verhouding tussen oorzaak en gevolg in de gaten te houden. Moller heeft dit ook zeker niet gedaan. Hij besepte, dat hij geen genezing kon verwachten van een vakantiereis of van wat verstrooiingslectuur. Wat diep in hem uit elkaar lag gerukt, kon in het gunstigste geval door vaste zelfinkeer worden geheeld, maar niet door luchthartig amusement.

Het is waar, dat hij zich voor een hardwerkend mens te zelden verstrooide. Zijn gevoel voor humor bevond zich zo dicht mogelijk bij het vriespunt. Zijn onbetwifelbare liefde voor poëzie zat bekneeld in een dwangbuis van vooroordelen, die hem voorschreven, dat alle schoonheid onmiddellijk van God kwam en onmiddellijk naar God moest voeren, zodat hij over extramatrimoniale liefdesliedjes onzin neerschreef, of het gevleugelde doodzonden waren en zich geen ogenblik vermaken kon bij een komedie, die niets anders deed dan goed in elkaar zitten.

De angst voor de kunst om de kunst zat hem, evenals Gerard Brom, te diep in het geweten gebrandmerkt om uitsluitend te kunnen zijn voortgekomen uit een aangeleerde apologie, die het einde van het christendom zag aanbreken op het ogenblik, dat iemand voor zijn plezier een streep verf over een doek veegde. Natuurlijk versterkte dit verweer tegen heidendom en zinnenlust een tendentie, die zij beiden in zich hadden. Geboren in 1869, had Moller de poëzie van de Tachtiger Beweging nog leren ondergaan

als een verleiding voor het in kerkvroomheid opgevoede gemoed. Zelf was hij niet poëtisch creatief. Wel heeft hij verzen geschreven, evenals Brom, maar ze betekenden werkelijk niets. Bezielde hem ooit een kunstenaarsdrift, dan was die gericht op een grootse doorschouwing van de samenhang tussen schoonheid en vroomheid.

Vondel is heus geen toevallig studieobject van Moller geweest, dat hem zou aangewezen zijn door Jan te Winkel of een ander. Hij heeft zich echt in Vondel verdiept. Het is zelfs denkbaar, dat zijn innerlijk evenwicht tot op zekere hoogte door Vondel bedorven werd, zoals een kind bedorven kan worden door zijn moeder. Het samenspel van deemoed en agressie in de grote dichter beschouwde hij als de harmonie van heiligheid met heldenmoed. Het lijdt geen twijfel, of de ware moeilijkheden van zijn maatschappelijke omgang kwamen voort uit een misvorming van zijn inzicht in de ware godsvrucht. In feite moet hij geplaagd zijn geweest door scrupules, die zijn eigen innerlijke eerlijkheid betroffen. Hij kan ze hebben weggedrongen naar een ander plan van zelfbesef, maar hierdoor werden ze niet uit zijn karakter verdreven. Hij werd voor zelfgenoegzaam aangezien, terwijl hij onophoudelijk met zichzelf in tweestrijd verkeerde. Hij stelde zich volledig ter beschikking van een roeping, die hij niet duidelijk genoeg vernomen had om er geheel in te geloven.

Dweepzucht en grilligheid zijn naaste burens. Ze vormen de polen van een onzeker bestaan. Moller is nooit zelfverzekerd geweest en hij heeft het ook nooit kunnen zijn. Hij was zelfs bang, dat hij het ooit zou worden. Oog te hebben voor deze zielkundige werkelijkheid, moet men aan curatoren niet vragen. Ze zijn er ook niet toe aangesteld. Het pathos, waarmee de verwijdering van Guido Gezelle als college-docent werd uitgespeeld tegen de zelfvoldane burgerpriesters, die de oorspronkelijkheid van het genie niet wisten te waarderen, werkte lang na. Te voren had de dichter op de bank van lening dit motief verzinnebeeld. Vincent van Gogh kon het overnemen.

In al deze gevallen komt het sociaal conflict achteraf op een disharmonie tussen gemeenschapsnorm en karakterpatroon. Zulk tekort aan evenwicht ziet er voor de omgeving altijd uit als een overspanning. Hiermee duidt ze dan aan, dat de held zich in een tijde-

lijke toestand van hulpeloosheid bevindt. Niet alles, wat hierin tegenstaat, mag hem persoonlijk worden aangerekend. Moller aan het einde van 1919 de helpende hand te reiken, was enkel mogelijk voor een standvastige engel van troost.

Het ging verworven menselijke kundigheid, ook van psychiaters, die daar toen nog nauwelijks aan te pas kwamen, met stukken te buiten. Als Moller in zijn studeerkamer zat, drong niet meer tot zijn aandacht door waar hij mee bezig was. Ging hij naar een vergadering, dan mocht hij zijn hoofd vol hebben met de beste antwoorden op tevoren uitgedachte tegenwerpingen, die niemand hem maakte: hij was tegen het onverwachte niet meer bestand. Dit kon een glimlach zijn, een oogopslag, een interpunctiefout in een rapport of een zoekgeraakt potlood, zo goed als een verwijt of een belediging. In deze toestand heeft hij zijn ontslag ingediend. Het is aangenomen. De vraag of het anders gekund had, bezit voor bijna niemand meer de spanning van een schuldvraag.

Een van Mollers familieleden verklaarde jaren nadien, dat als hoofdmotief voor het vrijwillig indienen van de ontslagaanvraag slechts diepe eerbied voor het gezag van de geestelijkheid had gegolden. De fiere katholiek die Moller was, wilde niet in openlijk conflict met vooraanstaande priesters geraken. Ik vermeld deze visie om haar recht te doen. Ze komt met de levensbeschouwing van Moller genoegzaam overeen, doch verwaarloost de nuchtere werkelijkheid, dat een inrichting van onderwijs altijd een samenspel van krachten vordert. Met Moller wilde het bestuur niet langer samenspelen. Ik zeg niet, dat dit zijn schuld was. Ik zeg op zijn hoogst, dat hij de eer aan zichzelf hield.

Het feit, dat dr. Moller werd afgezet als rector van de R.K. Leer-
gangen, heeft in die dagen de jonge krachten binnen de katholieke
bevolkingsgroepen van ons land zo diep teleurgesteld en verbitterd,
dat zij juist op tijd, dit wil zeggen: naar hun leeftijd iets te vroeg,
met vruchtbaar wantrouwen gewapend werden tegen de ordon-
nantiën van degenen, die in het openbare leven de lakens uitdelen.
De jeugd heeft van dit schandaal geleerd, dat zij de zieke plekken
in de samenleving niet ontzien moest. In zoverre werd door het
ontslag van Moller, hoe diepe spijt het toentertijd ook bij zijn
vrienden en leerlingen wekte, een prikkelende werking uitge-
oefend.

Over de verhouding tussen Moller en de katholieke jongeren trokken de voorstellingen scheef, omdat menigeen na deze gebeurtenis geloofde, dat Roeping een voortbrengsel van zijn cursus in de neerlandistiek is geweest, volgeschreven door zijn oudleerlingen en geruggesteund door zijn esthetische denkbeelden. Dit is in het geheel niet waar. Het bleek ook weldra, niet met de waarheid te kloppen. De schrijversgroep, die men in de jaren twintig zag opkomen, kan, als geheel genomen, worden onderscheiden in drie afdelingen, tussen welke in het begin geen enkel onderling contact bestond. Er was een vage zuidelijke groep, bestaande uit enkele limburgers en brabanters, die elkaar nog helemaal niet kenden, naast een nijmeegse groep, die zich min of meer aaneengesloten had in een plaatselijk gezelschap van jonge kunstliefhebbers, dat 'De Ploeg' heette, en een utrechtse groep met weinig meer innerlijke binding dan de kennismaking op een middelbare school had nagelaten. Moller slaagde er niet in, hen tot duurzame eensgezindheid tezamen te brengen. Het verschijnen van De Valbijn in 1924 en van De Gemeenschap in 1925 betekende, dat opnieuw zijn pioniersarbeid ontwikkelingskansen had opengesteld, die hijzelf niet volledig beheerste. Toen hij het redactiesecretariaat, dat in werkelijkheid een hoofdredacteurschap met recht van eindredactie was, aan Gerard Knuvelder overdroeg, zag hij in de jongerenbeweging niet meer de vervulling van zijn toekomstdroom. Hoezeer hij hier gelijk in had, werd bevestigd bij de uitgave van zijn 'Beknopte Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde' in 1927. De talrijke reacties op de eerste uitgave van dit schoolboek zijn verschrikkelijk bitter geweest. Ze kwamen voor een goed deel van mensen, die Moller persoonlijk kenden. Hieronder waren er, die zich diep bewust bleven, hem dank verschuldigd te zijn.

Hij wilde zielscontact tot stand brengen tussen de gebruikers van zijn handleiding en de inspiratie van de literaire kunstenaars uit ons taalgebied. Het diepst schoot hij hierin tekort, waar het gold, zulk een contact te doen voelen met schrijvers die wel de 'innerlijke schoonheid' van een krachtige psychische intensiteit overdroegen, doch niet de 'innerlijke schoonheid' van de metafysische tendentie naar het goddelijke leven. Dit waren het soort woorden, waarin hij zijn leerstukken te boek stelde. Op grond van moralistische overwegingen 'verwierp' hij het werk van allerlei kunstenaars, terwijl

hij wel inzag, dat zijn zorgvuldige opsomming van alle medewerkers aan Van Onzen Tijd en Roeping onmogelijk vergoeden kon, dat hij J. H. Leopold, Geerten Gossaert, Jacob Israël de Haan, P. N. van Eyck, A. Roland Holst en Martinus Nijhoff doodzweeg. Hij was alweer gestrand op een beginselvastheid, die hij in de praktijk niet voortzetten kon. De zorg voor de latere drukken liet hij grotendeels over aan zijn schoonzoon, die er de ergste feilen uit verwijderde en er de nodige aanvullingen in opnam, maar toch de grondfout niet herstellen kon van een literatuurbegrip, dat, voorzover het esthetisch verdedigbaar was, boven het denkvermogen van alle leerlingen aan middelbare scholen uitvloog naar het hemelblauw van een reine schoonheidscontemplatie.

Wat Moller als wethouder van Tilburg en als onderwijsspecialist in de Tweede Kamer tot stand heeft gebracht, zou ook door een ander gedaan kunnen zijn. Hij deed het met overtuiging en met toewijding, maar hij beleefde deze werkdadigheid niet als de vervulling van zijn levensideaal. Dit waren en bleven de leergangen met in hun perspectief het hoger onderwijs.

Hij was voortgekomen uit de wereld van het roomse tekort. Niet alleen de befaamde toespraken van M. A. P. C. Poelhekke over 'Het tekort der katholieken in de wetenschap' en van Jan Kalf over 'Ons tekort in de kunst' vestigden het besef, dat een grote achterstand snel moest worden ingelopen. Wie roomse dagbladen of tijdschriften naslaat uit het eerste decennium van de twintigste eeuw, komt in aanraking met een zenuwachtig gedrang om op allerlei levensgebieden plaatsen bezet te zien door hiertoe bevoegde katholieken. Die waren er te weinig. Men wist zich niet enkel achteruitgezet, maar achterlijk gehouden. De wrok over deze miskenning spande de zenuwen tot koorts. Zoals de brandstof van een stoomschip, dat een achterstand invaren moet, te snel wordt verbruikt, zo zijn bij Moller de geestelijke reserves opgeteerd door de maatschappelijke haast. Hij was een gejaagde man. Of hij talent en stijl genoeg bezat om een boek te schrijven, waaraan zijn naam blijvend verbonden kon worden, staat te bezien. Zeker beschikte hij niet over de rust, die hiertoe nodig zou geweest zijn. Zijn proefschrift en zijn Vondelstudies behouden hun onbetwistbare waarde. Ze bewijzen meer dan dat hij hard kon werken. Hij had doorzicht. Hij had alleen geen geduld.

Wat hem hiervan terughield, was gedeeltelijk zijn levenstijd. Dit was een tijd, indien men wil, van revolutiebouw. Grotendeels echter weerhield hem zijn aard. Dat door zijn heengaan bij de leergangen een toestand van rust is ingetreden, die stabilisatie van beheer en samenwerking van krachten mogelijk maakte, blijkt uit de verdere geschiedenis van deze instelling. Dat ze zijn instelling geweest is, moest ze misschien zo dankbaar mogelijk vergeten om zo rustig mogelijk te kunnen voortbestaan. Zo is het met het maandblad *Roeping* ook gesteld. Het bleef hem huldigen als stichter, maar niet handhaven als redacteur. Zijn werk voor de culturele verheffing van Noord-Brabant maakt hem onvergetelijk, maar behalve de oprichting van de leergangen is er bij al die arbeid weinig, dat de geschiedenis onthoudt. Hier draagt een school zijn naam, elders is een straat naar hem genoemd, in tal van boeken vindt men zijn portret: het hoge voorhoofd, de vooruitziende blik, de martiale snor, de wilskrachtige lippen en de stijve staande boord met de teruggeslagen punten, die de gespannen gelaatsuitdrukking dateert tot een tijdsbeeld.

Moller heeft geen mannelijke naamdrager nagelaten. Hij stierf, toen hij wist, dat dit zo wezen zou. Dit verzinnebeeldt de tragiek van zijn bestaan. Het is evenwel de tragiek van zijn grootheid.